

Vymezení studijní látky ke státní magisterské zkoušce **Teorie kultury (a metody jejího výzkumu) – Tématické okruhy, teoretické koncepty, otázky a literatura**

(vycházejí ze studijní látky a literatury ke kurzům
Kultura jako produkt lidského dorozumívání a Základy studia kultury)

1. téma: Kulturní a sociální antropologie

Restriktivní a antropologické pojetí kultury
Vznik etnografie / Volkskunde a etnologie
Darwinistické pojetí vývoje
Vznik kulturní a sociální antropologie
Základní stádia ve vývoji kulturní a sociální antropologie na příkladu teoretického diskurzu
(obsahu) antropologických teorií kultury

Studijní literatura

- Pavelka, Jiří (2003): Formování konceptu kultury na konci 18. a v průběhu 19. století. S. 49–60. In: Štěpán, L., ed.: Cesta k realitě. Brno: Středoevropské vydavatelství a nakladatelství Regiony, 2003.
- Soukup, Václav (2000): Přehled antropologických teorií kultury. Praha: Portál. (První dvě kapitoly knihy: Předmět a metody sociální a kulturní antropologie a Evolucionistická antropologie, s. 7–38.)

2. téma: Základní koncepty metodologie vědy

Základní koncepty metodologie vědy

- (1) Technologie (metody-jednání) a technologické „dokumentace“ (metody-návody) jako základní stádia a formy lidského komunikativního jednání
- (2) Metody poznání jako nejvyspělejší formy lidského komunikativního jednání
- (3) Rozdíly a návaznosti mezi uměleckým, filozofickým a vědeckým poznáním
- (4) Teorie (teoretické koncepty a modely) a metody poznání
- (5) Metodologie jako věda o metodách poznání v roli základní emancipační a konstitutivní složky filozofie i exaktních, přírodních a humanitních (společenských) věd
  - Filozofická heuristika obsažená v epistemologii (gnoseologii / teorii poznání)
  - Matematika a geometrie jako deduktivní systémy
  - Logika (sylogistika) jako věda o správném usuzování
  - Racionalismus a empirismus jako polární metodologické orientace evropské filozofie 17. století
  - Pozitivistická metoda jako metoda usilující o exaktnost společenských věd
  - Metodologický optimismus analytické filozofie (matematická logika, neopozitivismus)
- (6) Základní polární metodologické orientace vědeckého výzkumu

- Normativní kontra empirický přístup ke světu
  - Racionální kontra empirický přístup ke světu / Deduktivní (postuláty a pravidla odvozování) kontra induktivní (sběr, popis, třídění materiálu) přístup ke světu
  - Racionální kontra spirituální přístup ke světu
  - Racionální kontra intuitivní přístup ke světu
  - Protichůdnost a návaznost strukturálního a funkčního přístupu ke světu
  - Protichůdnost a návaznost kvantitativního a kvalitativního výzkumu
  - Metody přírodních věd kontra metody humanitních a společenských věd
  - Metody humanitních věd kontra metody společenských věd
- (7) Úskalí metodologie vědy: jazyk je současně a/ médiem, pomocí kterého mají být vyloženy výzkumné metody vědy (metajazykem), b/ médiem samotného vědeckého výzkumu (nástrojem interpretace reality) i c/ médiem archivujícím poznání
- (8) Komunikačně pragmatický obrat – metodologický obrat humanitních a společenských věd (lingvistické antropologie, teorie informace, pragmatika)

Studijní literatura

- Danica Slouková: Metodologie vědy – ke stažení v ISu
- Jiří Pavelka: koncept přednášky – ke stažení v ISu

3. téma: Komunikačně pragmatický obrat v humanitních a společenských vědách

Komunikačně pragmatický obrat v humanitních a společenských vědách

Nejrozvinutějším komunikačním médiem a nástrojem interpretace a rovněž i archivace kulturních fenoménů je jazyk a jeho sedimenty – promluvy a literární texty. Literární věda, a rovněž jazykověda, sémiotika, analytická filozofie a lingvistická antropologie, představují v daném diskurzu disciplíny, které sehrávají klíčovou roli při konstituování metodologie humanitních a společenských věd.

Jaké jsou postuláty komunikačně pragmatického přístupu ke kultuře a literatuře? Podle prvního z nich:

- (I) Kultura představuje proměňující se dynamické kontinuum, které je současně produktem, prostorem i předpokladem lidského dorozumívání.**

Podle druhého postulátu:

- (II) Nejvyspělejší formy lidského dorozumívání, interpretační procesy a vědecký výzkum, představují produkční systémy kultury. V těchto procesech člověk poznává, reflektuje, kontroluje, řídí, ale také konstruuje jednotlivé kulturní fenomény i sebe sama jako sociálně kulturní bytost. Výsledkem interpretačních procesů jsou vždy suverénní kulturní produkty – mediální produkty, které se stávají předmětem dalších interpretačních procesů.**

Podle třetího postulátu:

- (III) Interpretace kulturních fenoménů závisí**
- na **dobových kulturních paradigmatech,**

- na **dobových komunikačních diskurzích** a
- na **subjektech interpretace**, čili na jejich
  - **komunikačních kompetencích**,
  - **sociálně kulturních pozicích** a
  - **aktuálních životních situacích**.

Obsahy kulturních textů existují pouze v procesech dorozumívání. Tyto procesy vymezují konkrétní subjekty dorozumívání. Pouze v prostoru komunikace žije význam, jazyk i kultura. Z těchto důvodů neadekvátnějším nástrojem výzkumu kulturury je diskurzivní analýza. Badatelský zájem o nástroje a procesy, jejichž prostřednictvím je konstruován lidský svět, vyjadřovala základní vývojová metodologická tendence, která se prosazovala od šedesátých let minulého století v humanitních a společenských vědách, – s „lingvistický obrat“. Tento zájem předznamenaly a vyjádřily inspirativní postmoderní teorie a metodologické orientace.

Linguistic turn je předznamenán vznikem

- Boasovy lingvistické antropologie a
- Wittgensteinovy koncepce jazykových her.

Posun badatelského zájmu od nástrojů komunikace k samotným komunikačním procesům vyjadřuje v čtyřicátých letech vznik nové disciplíny

- teorie informace
- a kybernetiky jako její aplikované formy.

Tuto orientaci vyjadřuje v padesátých a v první polovině šedesátých let

- Chomského generativní gramatika,
- Austinova teorie mluvních aktů a
- Kuhnovo pojetí vývoje vědeckého poznání.

Přesvědčivým dokladem o úspěšnosti propojení komunikační teorie a praxe je vznik

- počítačových věd a
- digitální komunikace.

Inspirativní postmoderní teorie:

- Derridova dekonstrukce,
- Lyotardův výklad nového kulturního paradigmatu postmoderny,
- Foucaultův koncept komunikačního diskurzu a kulturních epistém,
- McLuhanovo pojetí medií jako extenze lidských smyslů,
- Boudrillardovo simulacrum chápané jako princip dorozumívání v éře masové komunikace,
- Bergerův a Luckmanův koncept sociální konstrukce reality, anebo
- na naraci založené nové pojetí historiografie u Whitea a
- kulturní antropologie u Geertze.

Linguistic turn znamená změnu výzkumných preferencí, posun zájmu od gramatiky jazyka k procesům lidského dorozumívání, v nichž vzniká lidské poznání a vědění.

Jde o posun zájmu od **problematiky výstavby** jazykových, literárních a širě kulturních textů k **problematice fungování produkčních systémů kultury**.

Linguistic turn vyjadřuje narůstající přesvědčení, že lidské poznání a širě vědění je časoprostorově zakotveným kulturním produktem, je primárně sociálně podmíněnou konstrukcí

jazyka, nikoli výrazem metafyzických, přírodních nebo kosmologických daností nezávislých na lidské komunitě. *Linguistic turn* se v tomto ohledu stal signálem ústupu od – do té doby hegemonního – strukturalistického paradigmatu vědy. Věda v bodě tohoto zvratu začíná být vnímána nejen jako forma poznávání, ale také jako produkční systém a sociální konstrukt – falocentrický a etnocentrický konstrukt západní civilizace, sloužící především jako nástroj distribuce moci.

Lidské vědění se v evropské kulturní oblasti zakládá na písmu, které umožnilo vznik značně nesoustavného, nepřehledného, ale velmi bohatého archívu textů. Dějiny humanitních věd jsou vlastně dějinami pokusů nově uspořádat a obohatit tento archiv literárních textů jako dokladů lidské kreativity i lidského vnímání, prožívání, vědění i poznání.

Komunikačně pragmaticky fundovaná kulturní studia se snaží vyložit fenomén lidského dorozumívání v celé šíři. Rozpracovává – obrazně řečeno – gramatiku dorozumívání.

V postmoderním paradigmatu humanitních a společenských věd aspiruje na roli jedné z disciplín, které mají šanci dostat se až k základům lidského bytí i lidské kultury. Její význam stupňuje dále skutečnost, že dnešní svět má velké problémy s mezikulturním dorozumíváním.

Studijní literatura

- Eco, Umberto: Interpretacia a dejiny. S. 30–45. In: Eco, Umberto a Rorty, Richard - Culler, Jonathan – Brook-Roseová, Christine (1995). *Interpretácia a nadinterpretácia*. Bratislava: Archa, ed. Stefan Collini (orig. *Interpretation and Overinterpretation*, 1992; přel. Zdeňka Kalnická).
- Hubík, Stanislav (1994): *K postmodernismu obratem k jazyku*. Boskovice: Albert. S. 78–105.
- Rorty, Richard (1998): Veda ako solidarita. S. 193–208. In: Gál, Egon – Marcelli, Miroslav, ed.: *Za zrkadlom moderny. Filozofia posledného dvadsaťročia*. (Michel Foucault, Jean François Lyotard, Gilles Deleuze, Gianni Vattimo, Paul K. Feyerabend, Richard Rorty, Karl-Otto Apel, Jürgen Habermas.) Bratislava: Archa.

4. téma: Teorie dorozumívání

Teorie dorozumívání

- Typy lidského komunikativního jednání
- Komunikační a znakové systémy
- Verbální a nonverbální aspekt lidského dorozumívání
- Pragmatické předpoklady komunikace (komunikační prostor, účastníci komunikace, znakové a komunikační)
- Komunikační kompetence čili základní danosti, bariéry a limity lidského dorozumívání
- Znaky, znakové systémy a symbolické okruhy jako paradigmatické osy lidského dorozumívání
- Dva způsoby katalogizace symbolů – v symbolických okruzích a v příbězích

- Koncepty slov jako paradigmatická osa příběhů
- Příběh jako rezultat, prostředek a syntagmatická osa lidského dorozumívání
- Koncepty světa jako příběhy tvořené a konzervované ve „světech ze slov“
- Kulturní paradigma a kultura jako předpoklad a dějiny jako produkt lidského komunikativního jednání
- Proměny kulturně paradigmatických systémů
- Kulturní oblasti, epoch a období a paradigmatické systémy kultury

Studijní literatura

Studijní literatura

- Pavelka, Jiří (1998): *Předpoklady literárního dorozumívání*. Brno: Masarykova univerzita.

5. téma: Sémiotická analýza

Sémiotická analýza

1. Sémantická, syntaktická a pragmatická dimenze znaku (Morris)
2. Symboly, ikony, indexy (Peirce)
3. Znak (sign): označující (signifier) a označované (signified), označování (signification), denotativní a konotativní složky znaku (de Saussure)
4. Arbitrérnost, diskrétnost a lineárnost jazykových znaků
5. Sedm funkcí znaku: referential (content), metalingual (code), formal (form), expressive ((addresser), phatic (contact), conative (addressee), contextual (situation)
6. Znakový systém: parole (utterance, speech) a langue (code, system, language)
7. Synchronní a diachronní přístup k znakovým systémům
8. Symbol, metafora, alegorie, mýtus (konstrukční mechanismy)ů

Studijní literatura

Studijní literatura

- Hertzler, Joyce O. (1965). *A Sociology of Language*. New York: University of Nebraska –A. Random House Book. S. 38–57.
- Pavelka, Jiří (1998): *Předpoklady literárního dorozumívání*. Brno: Masarykova univerzita.
- Thwaites, Tony, Davis, Lloyd, Mules, Warwick (2002): *Introducing Cultural and Media Studies. A Semiotic Approach*. Houndmills – Basingstoke – Hampshire – New York: Palgrave. (Cultural signs, s. 1–23.)

Doporučeno

<http://www.semioticon.com/>

Rozcestník. Nabízí odkaz na online sémiotickou encyklopedii, úvod do sémiotiky, odkazy na

literaturu o sémiotice, popisuje, jak provést sémiotickou analýzu. Jednoduše vysvětleny základní sémiotické kategorie.

6. téma: Naratologická analýza

Naratologická analýza (koncepty)

KULTURNÍ PRODUKTY jsou současně kulturní texty, které lze „číst“

KOMUNIKÁTY = kulturní produkty, jejichž základní funkcí je komunikace

Co vytváří status narace?

NARATIVY = naratologické komunikáty × nenaratologické komunikáty (lyrika, filozofie, výkladové materiály)

NARATIVY

= orální a literární naratologické komunikáty

× narativy jiného typu (divadlo, pantomina, film...)

= fikční narativy (mýtus, pohádka, román...)

= nonfikční narativy (kronika, zpráva)

Fikční status = pragmatická kategorie

Gennette, Gérard: *Rozprava o vyprávění (Discours du récit, 1972):*

„Vyprávění“ (récit) má tři roviny-významy:

1. **příběh** (*histoire*) = narativní obsah, „označované“, sled chronologicky uspořádaných událostí (abstrahovaných do rozložení v textu) / **fabule** u Viktora Šklovského / **story**

2. **text** = „vyprávění“ (*récit*) v užším slova smyslu = mluvená nebo psaná promluva, „označující“, jediná složka narativní reality, která je čtenáři přímo dostupná; prochází filtrem fokalizace // **syžet** u Šklovského / **plot**

3. **narace** (*narration*) = vyprávěcí akt (činnost), akt produkce textu

„příběh a narace existují pro nás jen prostřednictvím vyprávění“ (s. 74)

Základní naratologické kategorie

reálný autor/tvůrce, recepční autor, implicitní autor (= nikoli „postava“, ale globální (nekontrolovaná) autorská projekce do textu), publikum, reálný čtenář/konzument, virtuální čtenář, ideální čtenář, vypravěč a jeho strategie, fiktivní adresát, postava, hrdina, námět, téma, motiv a kompozice, čas a prostor, časoprostor autorský, časoprostor námětu, časoprostor, vzniku textu, časoprostor recepce / čtenářský

Studijní literatura

Studijní literatura

- Daiute, Collete, Lightfoot, Cynthia: Theory and Craft in Narrative Inquiry. Pp. VII–XVIII. In: [Colette Daiute](#), [Cynthia Lightfoot](#), eds.: *Narrative Analysis : Studying the Development of Individuals in Society*. SAGE Publications, 2003. (Viz Studijní materiály ke kurzu Základy studia literatury, vyvěšeny v pdf-formátu.)

- Pavelka, Jiří (1998): *Předpoklady literárního dorozumívání*. Brno: Masarykova univerzita.
- Thwaites, Tony, Davis, Lloyd, Mules, Warwick (2002): *Introducing Cultural and Media Studies. A Semiotic Approach*. Houndmills – Basingstoke – Hampshire – New York: Palgrave. (Narrative, 117–133.)

7. téma: Diskurzivní analýza

Diskurzivní analýza

Chování komunit jako celku i dorozumívajících se subjektů jako producentů kultury je určeno řadou propojených procesů, postupů a nástrojů. Pokud bychom usilovali o postžení anatomie i fyziologie lidského komunikativního jednání, pak jeho základní regulační institucí jsou pragmatické předpoklady komunikace, které utvářejí komunikační kompetence těchto subjektů. Zcela zásadní postavení mezi nimi mají procesy, postupy a nástroje určující jednak míru individuální obeznámenosti dorozumívajících se subjektů s kolektivními diskurzemi existujícími v daném časoprostoru, jednak způsob, jakým tyto, v průběhu celé životní dráhy individuálně osvojované a formované diskurzemy navzájem kooperují, jakým jsou hierarchizovány a jakým se dostávají do vůdčího (dominantního) či podřízeného (submisivního) postavení. Tyto procesy se podílejí na konstrukci sociální identity jednotlivých dorozumívajících se subjektů i sociálně kulturní reality jako celku.

Žádný z dorozumívajících se subjektů nemůže znát všechny v dané době existující diskurzemy. Dorozumívající se subjekty si obvykle osvojují pouze některé části z databáze diskurzů, které jsou k dispozici, a to segmenty, které souvisejí s jejich životní, zejména profesní praxí.

Znalost diskurzů určuje interpretaci kulturních produktů. Důležitá je především míra obeznámenosti s diskurzemy, které určovaly a formovaly produkci daných produktů. V podstatě to znamená, že interpretace jsou vždy historicky podmíněné, tzn. jsou určeny diskurzemy, které se dostanou do produkčních, konzumačních a interpretačních her. Jsou určeny objektivně – časoprostorem a subjektivně – osobou interpreta. Znamená to také, že tudíž nemůže existovat žádná úplná nebo definitivní interpretace. Terminus technicus „pravdivá interpretace“ je v rámci dané úvahy nonsens, pokud je míněn doslovně jako konečná, úplná nebo jediná možná interpretace. Má smysl pouze jako metafora, je-li chápána jako interpretace, která je vzhledem k diskurzům, které jsou ve hře, konsekvantní.

Každý popis, i ten, který se pokouší být objektivní, tedy popis, v něm jsou husserlovsky „uzávorkovány“ všechny subjektivní momenty, je vždy historicky podmíněnou interpretací závislou rovněž na interpretovi. Každá interpretace tak získává status kulturního produktu. Rovněž každá teorie a každá metoda, včetně teorií a metod z oblasti exaktních věd, i jejich aplikace jsou historicky podmíněným kulturním produktem. Tento status nemohou nemít také teorie vymezující problematiku diskurzů, konkrétní analýzy jednotlivých diskurzů, včetně vědeckých diskurzů, nebo pokusy pokoušející se diskurzivní analýzu povýšit na univerzální

interpretační metodu.

I přes jisté momenty relativismu, které s sebou diskurzivní analýza přináší, existuje suma univerzálních pravidel spjatých s touto metodou, anebo – spíše – metodologií či metodologickou orientací. Konstrukční osou diskurzů je vždy jazykový znakový systém, fungující v kooperaci s dalšími znakovými systémy. Podoba a hranice diskurzů jsou sice v průběhu vývoje jednotlivých komunit proměnlivé, ale v konkrétním časoprostoru jsou dány frekventovanými a dobově ceněnými, dominantními kulturními produkty, a z nich zejména dominantními interpretacemi. Jsou rovněž určeny konkrétními metodami, které interpretům slouží jako produkční nástroje, jejichž výsledkem je interpretace. Tyto metody jsou však pro metainterpreta, tedy interpreta interpretací, pro jeho metainterpretaci pouze segmentem v rámci celkového kulturního produktu typu interpretace, segmentem, který lze osamostatnit do pozice dílčího kulturního produktu v roli námětu dorozumívání.

Kulturní produkty typu interpretace a metainterpretace jsou nejlépe viditelnými architekty i strážci diskurzů. Tento status však získávají pouze v procesech dorozumívání. To platí také pro kulturními produkty neinterpretačního charakteru, s nimiž se do procesů dorozumívání interpreti jako konzumenti dostávají. Rovněž zásluhou těchto procesů dochází k stabilizaci podoby a hranic diskurzů.

Vybraná diskurzivní pole ve vztahu k plakátu *Understanding is everything*:

- Diskurz produkčních technologií / produkčních systémů
- Diskurs kulturních produktů (druhy, žánry – formáty)
- Reklamní plakátové tvorby (formát, konvence, funkce)
- Ekologicko-feministický diskurs
- Diskurs tvorby autorky studie (Donna Haraway: *The Promises of Monsters: A Regenerative Politics for Inappropriate/d Others*“, technologie a kultura, feminismus, postmodernismus)
- Politicko-ekonomický diskurs zadavatele / koproducenta plakátu (Gulf Oil Corporation, komunikační strategie)
- Ekologický diskurs námětu plakátu (výzkum primátů, Jane Goodall, hnutí ochránců přírody)
- Sémiotický diskurs výstavby a obsahu plakátu (výrazové prostředky, symbolika, mediované obsahy)
- Politický a sociálně kulturní diskurs autorů plakátu (autor námětu, fotograf, výtvarník, grafik...)
- Politický a sociálně kulturní diskurs předpokládaného dobového recipienta plakátu / cílového publika (konstrukce základních komunikačních subjektů na bázi recepce díla)
- Politický a sociálně kulturní diskurs reálného publika
- Politický a sociálně kulturní diskurs interpreta plakátu (danosti – kompetence, konstrukce základních komunikačních subjektů na bázi geneze díla)
- Masově komunikační diskurs (strategie účastníků komunikace)

Studijní literatura

- Flusser, Vilém (2002): *Komunikológia*. Bratislava: Mediálny inštitút. S. 13–37, 221–237.
- McQuail, Denis - Windahl, Swen (1994). *Communication Models: For the Study of Mass Communications*. s. 99–131.
- Pavelka, Jiří (1998): *Předpoklady literárního dorozumívání*. Brno: Masarykova univerzita.
- Thwaites, Tony, Davis, Lloyd, Mules, Warwick (2002): *Introducing Cultural and Media Studies. A Semiotic Approach*. Houndmills – Basingstoke – Hampshire – New York: Palgrave. (Discourse and Medium, s. 137–157.)

Doporučeno – Koncepty diskursivní analýzy (ke stažení i v ISu)

<http://www.cf.ac.uk/socsi/capacity/Activities/Themes/In-depth/guide.pdf>

- Martyn Hammersley: **DISCOURSE ANALYSIS: A BIBLIOGRAPHICAL GUIDE**

8. téma: Výzkumné otázky pro sémiotickou, naratologickou a diskurzivní analýzu narativního textu

Výzkumné otázky pro sémiotickou, naratologickou a diskurzivní analýzu narativního textu

1. Co je fabulí (story, příběhem, „historie“ u G. Genetta) v narativním textu a co syžetem (plot, kompozice, „text“ u G. Genetta)?
2. Kdo je hrdinou tohoto příběhu? (gender, věk, názory, vzdělání, hodnotová orientace...)
3. Které další postavy vystupují v příběhu? (gender, věk, názory, vzdělání, hodnotová orientace...)
4. Do které doby je lokalizován příběh?
5. Do jakého sociálně kulturního prostředí (kulturního paradigmatu) je lokalizován příběh?
6. Do které kulturní regionu je lokalizován příběh?
7. Kdo je vypravěčem příběhu (jak se prezentuje, je konceptualizován)?
8. Jaký je vztah mezi vypravěčem a postavami tohoto příběhu?
9. Je součástí naratologického prostoru fiktivní adresát? (gender, věk, názory, vzdělání, hodnotová orientace...)
10. Kdo je recepčním autorem příběhu? (gender, věk, názory, vzdělání, hodnotová orientace...)
11. Komu, jakému publiku je příběh (text) adresován?
12. Jaké jsou komunikační strategie vypravěče? (Jak se dorozumívá se svými „posluchači“? Jaké prostředky používá? Co sleduje, chce dosáhnout? Chce pobavit, poučit, přesvědčit, zmanipulovat, podvést? To, co říká myslí vážně?)
13. Do jakého sociálně kulturního časoprostoru (ke kterému kulturnímu paradigmatu) se text hlásí. Kdy, v jaké kulturní a společensko politické situaci byl text vytvořen?
14. Jakou dobovou, směrovou či individuální poetiku text prezentuje?
15. Kdo je / mohl by být reálným autorem textu?

16. Jaké jsou vzhledem k danému textu komunikační strategie (záměry) reálného autora?
(Co sleduje a chce dosáhnout? Chce pobavit, poučit, přesvědčit, zmanipulovat, podvést?
To, co říká, myslí vážně?)